

BOŻONARODZENIOWE I NOWOROCZNE TRADYCJE NA KRAJOWEJ LIŚCIE NIEMATERIALNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Posted on 23 grudnia 2025

Świąteczne zwyczaje stanowią jeden z najbardziej rozpoznawalnych i cenionych elementów polskiej kultury niematerialnej. Wiele z nich, od rodzinnych zwyczajów wigilijnych po widowiskowe kolędowanie Dziadów Noworocznych, zostało wpisanych na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, podkreślając ich wagę dla tożsamości lokalnych wspólnot oraz wielowiekową ciągłość przekazu.

Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego, prowadzona przez Narodowy Instytut Dziedzictwa od 2013 roku, dokumentuje i chroni tradycje, obrzędy, wierzenia oraz umiejętności przekazywane z pokolenia na pokolenie. Wpis na listę, dokonywany na podstawie decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, to również forma uznania dla depozytariuszy, którzy z zaangażowaniem dbają o zachowanie naszej tradycji.

Na liście znajduje się obecnie 118 wpisów, w tym 9 elementów związanych z okresem Bożego Narodzenia i Nowego Roku. To czas, w którym żywe dziedzictwo kulturowe uwidacznia się szczególnie wyraźnie w rodzinnych domach, na ulicach wsi i miasteczek, w kolędach, obrzędach i wspólnotowych rytuałach.

Tradycje bożonarodzeniowe

Tradycje Wigilii Bożego Narodzenia w Polsce

Wigilia to jedno z najważniejszych świąt w polskim kalendarzu obrzędowym. Choć jest obchodzona także w innych krajach chrześcijańskich, jej polska forma wyróżnia się bogactwem zwyczajów praktykowanych zarówno w dużych miastach, jak i małych wsiach.

Jej centralnym punktem jest wieczerza wigilijna, rozpoczynająca się z pojawieniem pierwszej gwiazdki. Stół przykrywa biały obrus, pod który wkłada się siano – symbol betlejemskiej stajenki i pokory. Obecność 12 potraw i dodatkowego nakrycia dla niezapowiedzianego gościa to zwyczaje głęboko zakorzenione w tradycji, łączące chrześcijańską symbolikę z archaicznymi wierzeniami dotyczącymi gościnności i kultu przodków.

Dzielenie się opłatkiem, wspólna modlitwa i kolędowanie nadają temu wieczorowi podniosły, ale zarazem rodzinny charakter. Po kolacji, wierni wyruszają na Pasterkę, która rozpoczyna się o północy.

Wpis odnosi się również do różnorodności tradycji wigilijnych obecnych w innych wyznaniach chrześcijańskich: prawosławnych, greckokatolickich czy ewangelickich, które – choć odmienne w praktykach – podkreślają wspólne wartości: miłość, jedność i rodzinne trwanie.

Tradycja wykonywania ozdób świątecznych z opłatka w Dolinie Liwca

Tradycja wykonywania ozdób świątecznych z opłatka w Dolinie Liwca, fot. Kamil Dąbrowski

Tworzenie ozdób z opłatka, delikatnych, na przykład przestrzennych form zwanych „światami”, to jedna z polskich tradycji rękodzielniczych. Jej korzenie sięgają XVIII wieku, kiedy wycinane z opłatka gwiazdy, rozety i kule umieszczano na podłaznikach lub belkach stropowych jako symbol domowego szczęścia i ochrony przed nieszczęściami.

W Dolinie Liwca tradycję tę kontynuuje Małgorzata Peplowska, depozytariuszka, która zdobyła umiejętności dzięki przekazowi rodzinnemu. Jej praktyka obejmuje zarówno klasyczne formy, jak i współczesne interpretacje, w tym miniaturowe szopki i kartki

święteczne wykonane z opłatka.

Technika wytwarzania ozdób pozostała niezmienna od pokoleń: elementy wycięte z opłatka łączy się „na ślinę”, co wymaga niezwyklej staranności i doświadczenia.

Kaszubska Gwiôzdzka

Gwiôzdzka jest jedną z najbardziej charakterystycznych kaszubskich tradycji bożonarodzeniowych. Polega na kolędowaniu w Wigilię przez grupy kawalerów, którzy odwiedzają domy, niosąc śpiew i życzenia. Zwyczaj praktykowany w gminie Sierakowice ma silny wymiar wspólnotowy i pokoleniowy.

Kolędnicy, zwykle nastoletni i młodzi dorośli mężczyźni, tworzą stałe grupy, a dołączenie do gwiôzdzki jest zaszczytem, wolne miejsca szybko znajdują następców. Przestrzegane są również zasady: członkowie grup nie uczestniczą w rodzinnej Wigilii, a ich rola tego dnia jest uznawana za misję na rzecz społeczności.

Gwiôzdzka przenosi w świat dawnej obrzędowości, gdzie życzenia śpiewane w Wigilię miały znaczenie magiczne, a odwiedziny kolędników zapewniały pomyślność rodzinie.

Kaszubska Gwiazdka, fot. archiwum NID

Zwyczaj dunajowania w Łukowej i okolicach

Zwyczaj dunajowania w Łukowej i okolicach, fot. z archiwum GOK w Łukowej, 1982 r

Dunajowanie to wyjątkowa forma kolędowania życzącego, praktykowana w drugim dniu Bożego Narodzenia w okolicach Łukowej. Uczestniczą w nim nieżonaci mężczyźni, którzy odwiedzają domy dziewcząt na wydaniu, śpiewając kolędy życzące powodzenia, szczęścia i rychłego zamążpójścia.

Zwyczaj ma bardzo stary rodowód, a jego treści nawiązują do ludowych wyobrażeń o potrzebie zapewnienia płodności i pomyślności w nowym roku. Kolędy różnicowane są według wieku adresatki. Inne śpiewa się małym dziewczynkom, inne pannom, a jeszcze inne młodym mężatkom.

W zamian za śpiew młodzi kolędnicy otrzymują „zapłatejkę”, czyli dary, które później wspólnie spożywają, a część przeznaczają na cele charytatywne.

Wiślańskie kolędowanie pod oknami

Kolędowanie pod oknami to jedna z tradycji Beskidu Śląskiego. W drugi dzień Świąt Bożego Narodzenia grupy kolędnicze, ubrane w tradycyjne stroje góralskie, odwiedzają domy, śpiewając pieśni życzące i składając mieszkańcom osobiste życzenia.

Kolędy wykonywane w Wiśle mają szczególnie, kameralny charakter, często kierowane są do poszczególnych członków rodziny. Ich słowa zawierają liczne zdrobnienia i melodyjne powtórzenia, które budują ciepły, serdeczny klimat. Nie brakuje też tradycyjnych motywów symbolicznych, takich jak pierścień, jabłko czy zielony orzech – znaki miłości, dobrobytu i harmonii.

Dla gospodarzy wizyta kolędników jest zaszczytem, ponieważ ich śpiew ma przynieść domowi błogosławieństwo i szczęście na cały nadchodzący rok.

Wiślańskie kolędowanie pod oknami, fot. Szymon Brodacki

Tradycje noworoczne

Brodacze ze Sławatycz – zwyczaj pożegnania starego roku

Brodacze ze Sławatycz – zwyczaj pożegnania starego roku, fot. S. Pruniewicz

Brodacze to jedna z form noworocznego kolędowania na Lubelszczyźnie. W ostatnich trzech dniach roku młodzi mężczyźni, ubrani w charakterystyczne stroje z długimi brodami, pojawiają się na ulicach Sławatycz, żartobliwie zaczepiają przechodniów, odwiedzają domy i zbierają datki.

Ich strój, wykonywany ręcznie według tradycyjnego wzoru, jest ważnym elementem kulturowej kontynuacji. Dołączenie do grupy wymaga osiągnięcia odpowiedniego wieku, a starsi brodacze uczą młodszych przygotowywania kostiumu oraz zachowania podczas obrzędu.

Brodacze symbolicznie żegnają stary rok, a ich pojawienie się ma odpędzać pecha i przynosić mieszkańcom pomyślność.

Kolędowanie dziadów noworocznych na Żywiecczyźnie

Dziady Noworoczne to barwne, dynamiczne widowisko, które w ostatni i pierwszy dzień roku ożywia wsie wokół Żywca. Grupy mężczyzn, przebranych w postaciach symbolicznych, od Konia i Niedźwiedzia po Śmierć, Kominiarza czy Cygana, biegają od domu do domu, czyniąc hałas dzwonkami i muzyką.

Każda maska niesie określone znaczenie: Niedźwiedź oznacza siłę i płodność, Koń – witalność i energię, postaci obcych – gościnność i otwartość. Występy dziadów stanowią prośbę o dobrobyt w nadchodzącym roku.

Kolędowanie dziadów noworocznych na Żywiecczyźnie, fot. Szymon Karpiński

Wypiek byśków i nowych latek Kurpiów Puszczy Zielonej

Wypiek byśków i nowych latek Kurpiów Puszczy Zielonej, fot. Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce

Byśki i nowe latka to pieczywo obrzędowe wypiekane od Bożego Narodzenia do święta Trzech Króli. Dawniej przypisywano im charakter magiczny - miały zapewniać pomyślność ludziom i zwierzętom gospodarskim. Dziś wypiek jest przede wszystkim rodzinną tradycją, ale odbywa się zgodnie z dawnymi zasadami lepienia i pieczenia.. Byśki przedstawiają pojedyncze zwierzęta, przede wszystkim leśne. Nowe latka natomiast przyjmują formę rozbudowanych kompozycji figuralnych - pastuszka otoczonego zwierzętami domowymi .

Indywidualny styl twórców sprawia, że ich wypieki są łatwo rozpoznawalne po formie i zdobieniu.

Chodzenie po szczodrokach w Karczmiskach

Osoby kultywujące tę tradycję odwiedzają mieszkańców Karczmisk 5 stycznia, w wigilię Trzech Króli. Zwyczaj ten, trwający ponad 100 lat, angażuje całe pokolenia: dzieci, młodzież i dorosłych. Kolędnicy witają się okrzykiem „Koźcie śpiwoć!” i wchodzi do domów tylko wtedy, gdy gospodarze odpowiedzą „Śpiwojta!”.

W domach wykonują kolędy i składają życzenia, a w zamian otrzymują szczodroki – małe rogaliki, słodczyce, owoce i drobne datki. W przypadku odmowy śpiewają humorystyczne przyśpiewki piętnujące skąpstwo, co stanowi element lokalnego folkloru.

Chodzenie po szczodrokach w Karczmiskach, fot. archiwum NID

Bożonarodzeniowe i noworoczne zwyczaje nieprzerwanie łączą społeczności w przeżywaniu świątecznego czasu, budując poczucie wspólnoty oraz kontynuując dawne wartości.

Wpisy na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego pomagają je chronić, dokumentować i przekazywać kolejnym pokoleniom, a także promować ich znaczenie w kulturze narodowej i lokalnej.